

УДК 159.9: 003.5

*Нігора Хазратова,
Марина Луценко*

ПОТРЕБА У ВЛАСНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розглянуто феномен потреби у власності, його психологічну природу, а також структуру. На думку авторів, цей феномен є складним і багатогарбовим утворенням, яким ґрунтується на інстинкті привласнення. Фрустрація потреби у власності може спричиняти істотні девіації у різних сферах життя особистості.

Ключові слова: власність, потреба у власності, почуття власності, переживання власності, інстинкт привласнення.

У сучасних соціально-психологічних, а також економіко-психологічних дослідженнях практикується аналіз категорії власності як такої, що означає не лише матеріальні ресурси для виживання і життя людини, але й духовно-психологічний ресурс самореалізації людини у світі. Справді, переживання почуття власності, належності собі певної речі (ідеї, зв'язку, локусу структурованого простору), тісно пов'язане з формуванням деяких важливих утворень внутрішнього світу особистості (зокрема, почуття власної гідності, системи цінностей, самооцінки та віри у власні сили, у спроможність досягти певного результату, соціального інтелекту тощо). Власність допомагає людині виразитися в зовнішньому світі, ідентифікувати себе по відношенню до інших. Таким чином, власність також є важливим джерелом психологічних ресурсів становлення та розвитку особистості.

У межах психологічної науки доцільним є, зокрема, розгляд і дослідження потреби у власності як важливого утворення мотиваційної сфери, її сутнісних характеристик та особливостей, її впливу на формування свідомості і самосвідомості людини.

Розгляд потреби у власності (прагнення до привласнення) як інстинктивного утворення в психології розпочинається зі створення В. Джеймсом у другій половині XIX сторіччя психологічної теорії, згідно з якою поведінка людей визначається скоріше інстинктами, ніж впливом культури. З-поміж інших інстинктів Джеймс виокремлює також і "прагнення до привласнення" [7]. Чимало психологічних і соціологічних досліджень було присвячено прагненню до привласнення як вродженому інстинкту, який культурою тільки притлумлюється. Так, на думку Р. Пайпса, потяг до привласнення означає набагато більше, ніж просто бажання володіти фізично відчутними об'єктами, оскільки є міцно пов'язаним з особистістю людини й розвиває у неї почуття власної гідності та віру у власні сили [7].

Для можливості подальшого наукового теоретичного й практичного аналізу потреби у власності необхідно конкретно визначити це поняття й відмежувати його від таких понять, як: ідея власності, інстинкт

власності, почуття власності, переживання власності, відносини власності.

Ідея власності відображає розуміння феномену власності, його значення для суспільного й індивідуального розвитку, насамперед з точки зору філософських, політичних і економічних концепцій. Вона лежить в основі пояснення принципу розподілу влади, прав і обов'язків; формування суспільного устрою; напрямку економічного розвитку.

Інстинкт власності притаманний як людині, так і тваринам, і лежить в основі феномену територіальності – вродженої необхідності власного простору та території. Для тварин територія є головним об'єктом власності, необхідним не лише для захисту від хижаків і добування поживи, але й для продовження роду. Окрім забезпечення собі доступу на певну територію й утримання її під своїм контролем, тварини дотримуються також певної дистанції (розмір якої залежить зазвичай від фізичних характеристик самих тварин) між собою і представниками інших видів, так само як і з іншими особами свого виду. Значення цього феномену в тваринному середовищі, його інстинктивна природа яскраво підтверджується тим, наскільки запекло звірі відстоюють власну територію й простір, особливо в умовах їх скорочення.

У людини інстинкт власності на територію (територіальний інстинкт) є таким же базовим і сильним утворенням, як і у тварин, але реалізовується з урахуванням соціокультурних умов. Територіальний інстинкт сучасної людини проявляється насамперед у її бажанні мати власну оселю, кімнату, власне робоче місце чи кабінет, власну автівку – тобто простір, який забезпечує їй психологічний захист і комфорт, надає можливість усамітнитися й уникнути соціального тиску.

Почуття власності є конкретно-суб'єктивною формою існування потреби у власності й містить у своїй основі переживання належності людині певних атрибутів власності (речей або об'єктів) – переживання власності. Останнє ґрунтується на властивості людини поширювати своє Я на все те, що хоча б певною мірою їй належить, на що вона має право, про що може сказати "моє". Належність людині чогось (наприклад, певної речі) переживається як суб'єктивно значущий зв'язок з цією річчю, можливість контролювати її та здійснювати на неї вплив. Ця річ несе на собі відбиток нашого Я, і її втрата або ушкодження рівнозначні завданню шкоди нашому Я.

На думку Д.О. Ричкова, почуття власності, її усвідомлення має смислоутворювальний характер. Як зазначає автор, людина переживає власність у наступних аспектах [11, 114]:

- власність як опора буття (тут речі й відносини стають символом стійкості людини в соціокультурному просторі, а після смерті людини вони входять до культурного капіталу, який вміщує в собі її особисті якості);
- власність як засіб самоідентифікації особистості в культурному просторі (у цьому випадку власність є деякою межею, яка вирізняє власне "Я" людини від всіх інших "Я", власність є місцем "свого" світу і

влади, талану й свободи, вона ніби зростається з тілом власника, виділяє його з маси, підтверджує його належність до певної страти);

- власність як засіб експансії "Я", нарощування кількості й якості предметів (чим більше процес нарощування власності стає невідконтрольним власнику, пригнічує його волю до творчості, а значить – до свободи, то тим більше накопичується в людині відчужена від неї сутність).

Отож, почуття власності є доволі складним утворенням.

Переживання власності є процесом, розгорнутим в часі, та ґрунтується на почутті власності; відповідно, воно містить у собі всю гаму емоцій та відчуттів, пов'язаних з усвідомленням належності людині певних об'єктів і речей – їх зв'язок з емпіричним Я та сенсову значущість, легітимність володіння ними, страх і тривогу з приводу їх втрати.

Аналізуючи саму структуру переживання власності, можна виділити як мінімум три такі його компоненти:

1) переживання власне належності собі тієї чи іншої речі (що може бути виражено займенником "Моє"), її зв'язку з емпіричним Я людини, що дає відчуття її емоційної та сенсової значущості, незамінності незалежно від об'єктивної ("ринкової") вартості цієї речі. Це переживання має виражену позитивну модальність, є приємним і надихаючим (це, по суті, є переживання належності собі ресурсів – сил, можливостей, пов'язаних із ними перспектив);

2) переживання легітимності володіння об'єктом – власне, своїх прав на нього, визнаних іншими. Людині недостатньо фактично володіти об'єктом, зазвичай відчувається необхідність визнання іншими її прав на це. Легітимність дає змогу не лише обґрунтувати, а й соціально утвердити, закарбувати своє володіння об'єктом, пролонгувати його в часі. Загроза вилучення об'єкта з нашої власності спричинює дві тенденції поведінки: з одного боку, агресію, а з іншого – активні спроби ще раз обґрунтувати свої права на об'єкт власності;

3) переживання тривоги, страху, пов'язані з потенційною можливістю втрати цього об'єкта. Особливо яскраво ці переживання проявляються за умов низької легітимності відносин власності, коли наявні закони не забезпечують віру в свої права на власність і визнання чужих прав на неї.

Відносини власності відображають відносини людей щодо розподілу й присвоєння певних об'єктів власності, в них здійснюється самореалізація особистості, яка виявляється як у діяльності, так і у ставленні до інших людей.

Таким чином, *потреба у власності* ґрунтується на інстинкті власності, виражається через почуття власності (переживання власності) й реалізується у відносинах власності.

За визначенням Є.П. Ільїна, потреба особистості є станом внутрішньої напруги, який переживає людина та який виникає внаслідок відображення у свідомості певної необхідності (нужди) та викликає психічну активність, пов'язану з цілепокладанням [1].

Отже, потребу у власності можна охарактеризувати як потребу в певному (переважно матеріальному) ресурсі, який збільшує можливості суб'єктної й особистісної самореалізації людини [16] і сприяє її самозбереженню, самовизначенню, саморозкриттю та самоствердженню.

Схематично потребу у власності можна зобразити наступним чином:

Потреба у власності

- 1 – психофізіологічний рівень
(територіальний інстинкт);
- 2 – психологічний рівень:
 - а – неусвідомлюваний
 - б – частково усвідомлюваний (атиттюд)
 - в – усвідомлюваний

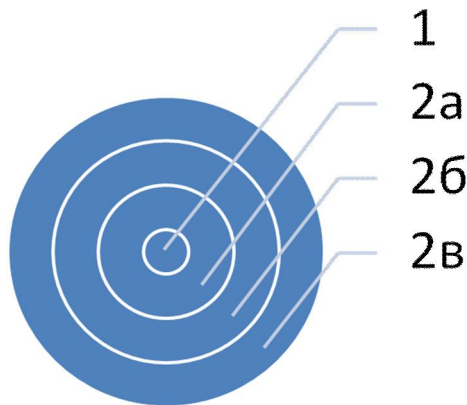

Рис. 1. Структурні компоненти потреби у власності

Таким чином, потреба у власності має два рівні: психофізіологічний і психологічний, який, у свою чергу, поділяється на неусвідомлюваний, частково усвідомлюваний і усвідомлюваний. Розглянемо їх на прикладі потреби у власності на територію.

На психофізіологічному рівні запрограмована територіальним інстинктом жорстка система поведінки спонукає людину до здійснення активних дій щодо придбання власної території й особистого простору, їх позначення та захисту. Так, наприклад, вторгнення сторонньої людини в інтимну зону (тобто в зону найближчого простору), підсвідомо трактується як посягання на особистий простір, на власну територію і викликає фізіологічні зміни: підвищується серцевиття, відбувається викид адреналіну в кров, яка приливає до мозку та м'язів як сигнал фізичної готовності організму до бою, захисту [8].

На психологічному неусвідомлюваному рівні немає жорсткої програми поведінки, але є неусвідомлювана потреба, що впливає на емоційну сферу людини і виявляється, наприклад, у необхідності окремої, лише їй належної території – власної кімнати або принаймні "закутка", де все підпорядковуватиметься лише нею встановленому порядку.

На психологічному рівні атитюду актуалізується детерміноване територіальним інстинктом ставлення особистості до атрибутів власності, які задовольняють потребу у власній території. Цей рівень може бути усвідомлюваним, неусвідомлюваним або ж частково усвідомлюваним. Так, наприклад, бажання придбати авто може бути засноване не лише на необхідності вільного й швидкого пересування, але й на потребі уникнути постійного дискомфорту перебування в громадському транспорті, в основі якого лежить фрустрація потреби у власному просторі й території (особливо характерна для годин "час-пік"). Людина, купую-

чи автівку, не завжди усвідомлює цю потребу, або може усвідомлювати її лише частково.

На психологічному усвідомлюваному рівні особистість, чітко визначаючи потребу у власній території (наприклад, кімнаті), свідомо прагне до її реалізації, здійснюючи необхідні для цього кроки (поступове накопичення грошей, оформлення кредиту для придбання власного помешкання і т.д.).

Роль потреби у власності в загальній ієрархії людських потреб яскраво простежується на прикладі піраміди потреб А. Маслоу. Задоволення потреби у власності є важливою складовою задоволення потреб фізіологічного рівня (у їжі, у власній території) та потреби в безпеці (наявність власної домівки, ресурсів для власного захисту (одяг, амулети, ліки, зброя тощо) і виживання за будь-яких умов). Задоволення потреби у власності також частково забезпечує задоволення потреби в повазі (ствердження та визнання людини через обсяг і рівень її власності, які часто асоціюються в суспільстві з рівнем особистих досягнень, з певним соціальним статусом).

Отож, реалізація потреби у власності відбувається на декількох рівнях.

На основі проведеного вище аналізу потреби у власності як соціально-психологічного феномену і як потреби у певному ресурсі збільшення можливостей суб'єктної й особистісної самореалізації людини ми вважаємо за доцільне виділити такі рівні реалізації потреби у власності:

- 1) власність на територію – найголовніший, базовий рівень потреби у власності, що виявляється насамперед у так званому "територіальному інстинкті" – у внутрішній, інстинктивно зумовленій необхідності власної території, власного простору, які дають змогу людині виразити та ствердити себе у зовнішньому просторі, усамітнитись, відновити свої внутрішні ресурси та зануритись у внутрішній світ, позбавитись зовнішнього тиску (оцінок, норм, стандартів і т.д.) і зрозуміти своє Я – тобто забезпечує основу почуття власної гідності, вартості та самоцінності;
- 2) власність на об'єкти, які забезпечують задоволення базових фізіологічних та психологічних потреб (у їжі, безпеці та ін.) – є передумовою здорового фізичного, психічного і психологічного розвитку людини; забезпечують її активність, спрямованість на саморозкриття та самореалізацію;
- 3) власність на об'єкти самоствердження особистості у суспільстві чи певній групі – певні "статусні" речі, предмети розкоші, які дозволяють людині продемонструвати своє соціальне становище, свої досягнення та здобутки, певним чином виразити свою індивідуальність.

На думку А. Маслоу, задовольнивши певну потребу, людина не знаходить умиротворення й тим більше щастя, тому що місце цієї потреби відразу займає інша, яка до того часу не відчувалася, була слабкою й забутою [5, с. 86]. Для пояснення цього процесу А. Маслоу вводить

термін "міра задоволеності потреби", який, на його думку, дозволяє краще зрозуміти процес пробудження вищої в ієрархії потреби після задоволення нижчої. Він особливо відмічає, що процес пробудження потреб не є раптовим, а радше його можна охарактеризувати як поступове, повільне пробудження й активізацію більш високих потреб: "Якщо потреба А задоволена тільки на 10%, то потреба В може не виявлятися зовсім. Однак, якщо потреба А задоволена на 25%, те потреба В "пробуджується" на 5%, а коли А одержує 75% задоволення, то потреба В може виявити себе на всі 50% і так далі" [5, 8].

На наш погляд, потреба у власності не є в даному випадку винятком і її задоволення також відбувається поступово: від базового рівня потреби у власності на територію та простір до потреби у власності на об'єкти самоствердження.

Фрустрація, або ж певне обмеження задоволення потреби у власності на різних її рівнях може спричинювати, на наш погляд, різноманітні особистісні деформації, насамперед у ціннісно-смысловій сфері. Але це питання потребує окремого подальшого теоретичного розгляду й емпіричного підтвердження.

Висновки:

1. Власність є важливою категорією, яка може бути піддана соціально-психологічному аналізу, зокрема, у форматі таких понять, як потреба у власності, інстинкт привласнення, ідея власності, почуття власності, переживання власності тощо.
2. Долучаючись до власності, оцінюючи її специфічні особливості у себе та в інших людей, індивіди освоюють її вплив на свої особистісні прояви, сприймають через її призму специфічні критерії ставлення до оточуючих. Предмет власності часто сприймається людиною як продовження самої себе і може виступати засобом диференціації людини у зовнішньому світі.
3. Потреба у власності є базовою потребою людини, в основі якої лежить інстинктивний потяг до привласнення (насамперед території та життєвого простору). Інстинктивна, тобто вроджена і спадкова, природа потреби у власності зумовлює її незнищенність соціокультурним середовищем.
4. Потреба у власності є потребою в певному (переважно матеріальному) ресурсі, який збільшує можливості суб'єктної й особистісної самореалізації людини і сприяє її самозбереженню, самовизначенню, саморозкриттю та самоствердженню. Потреба у власності ґрунтується на інстинкті власності, виражається через почуття власності (переживання власності) й реалізується у відносинах власності.
5. Реалізація потреби у власності відбувається на декількох рівнях: 1) власність на територію (найголовніший, базовий рівень потреби у власності); 2) власність на об'єкти, які забезпечують задоволення базових фізіологічних та психологічних потреб; 3) власність на об'єкти самоствердження особистості у суспільстві чи певній групі.

1. *Аверин В.А.* Психология личности: Учебное пособие / В.А. Аверин. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 89 с.
2. *Ахвледiani А.А.* Собственность; Власть; Политика / А.А. Ахвледiani, А.Н. Ковалев. – М., 1996 – 280 с.
3. *Карнышев А.Д., Бурменко Т.Д., Иванова Е.А.* Человек и собственность: Учебное пособие / А.Д. Карнышев, Т.Д. Бурменко, Е.А. Иванова. – Иркутск, 2006. – 349 с.
4. *Маслоу А.* Мотивация и личность / А. Маслоу; [пер. с англ. А.М. Татлыбаевой]. – СПб. : Евразия, 1999.
5. *Москаленко В.В.* Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В.В. Москаленко // Соціальна психологія — 2006. — №3. – С. 3 – 16.
6. *Пайпс Р.* Собственность и свобода / Пайпс Ричард ; [пер. с англ.]; кол. авт. Московская школа политических исследований. – М. : Серии б/и, буква Б, 2000. – 415 с.
7. *Пиз Аллан.* Язык телодвижений / Аллан Пиз. – СПб. : Издательский дом Гуттенберг, 1997. – 185 с.
8. *Рыжиков А.И.* Феномен территориальности в психике человека / А.И. Рыжиков // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 167 – 173.
9. *Рычков Д.А.* Онтология собственности: монография / Д.А. Рычков; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное агентство по образованию, Челябинский гос. ун-т. – Челябинск: Образование, 2007. – 138 с.
10. *Сорокин П.А.* Социология революции / П.А. Сорокин. – М.: Территория будущего: РОССПЭН, 2005.
11. *Франк С.Л.* Духовные основы общества / С.Л. Франк. – М.: Республика, 1992.
12. *Франк С.Л.* Собственность и социализм / С.Л. Франк // Русская философия собственности (XVII – XX) – СПб. : СП "Ганза ", 1993.
13. *Фромм Э.* Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть? / Э. Фромм ; [пер. с англ.]. — К. : Ника-Центр, 1998. – 400 с.
14. *Хазратова Н.В.* Психологічна природа почуття власності / Н.В. Хазратова // Соціальна психологія. – 2009. – № 5. – С. 103 –110.
15. Экономический толково-терминологический словарь / [сост. Коноплицкий В.А. и др.] – К. : КНТ, 2007. – 624 с.
16. *Rudmin, Floyd Webster.* Ownershir as interpersonal dominance A history a. three studies of the social psychology of property : A thesis... / By Floyd Webster Rudmin Отношение к собственности как социально-психологическая проблема. Диссертация... Kingston (Ontario): Queen's univ., 1988. – 140 с.

Annotation. The article is devoted to phenomena of property, it's psychological nature and structure. In authors opinions, this phenomena is very difficult and multilevel formation, wich is based on instinct of appropriation. Frustration of need in property could determine important deviations in person's life.

Key words: *property, need in property, feeling of property, instinct of appropriation.*